
*Анастасія
Стрелкова*

ПРИРОДА БУДДИ ТА ПОРОЖНЕЧА В МАГАЯНСЬКІЙ «НІРВАНА-СУТРИ»

Вчення про «порожнечу» посідає надзвичайно важливе місце у філософській традиції буддизму впродовж усієї її історії, понад те, без неї взагалі неможливо уявити буддизм як такий. Водночас уже в буддизмі магаяни поряд із вченням про «порожнечу», яке відкидає існування будь-чого абсолютного, розвинулася не менш важлива доктрина про існування «природи будди», яка має всі ознаки абсолюту. Яким чином у буддизмі магаяни можливе співіснування таких діаметрально протилежних уявлень?

Щоб з'ясувати це, звернімося до одного з найважливіших канонічних текстів магаянської традиції, яким є «Сутра про велику парінірвану» 大般涅槃經 (кит. *Да баньнепань цзін*, яп. *Дайхацу-нехангьō*¹, санскр. *Mahāparinirvāṇa-sūtra*), або ж скорочено «Сутра про нірвану» чи «Нірвана-сутра» 涅槃經 (кит. *Непань цзін*, яп. *Нехангьō*, санскр. *Nirvāṇa-sūtra*)². Текст сутри остаточно сформувався, вочевидь, у 2-й половині IV сторіччя [Торчинов, 2000: с. 70]³, але її санскритський оригінал не ді-

¹ Рискою над голосною позначено її подовження. Ієрогліфи ми наводимо у старому написанні (наприклад, 禪, а не 禪).

² Магаянську «Нірвана-сутру» не слід плутати з однойменною гінаянською сутрою, написаною мовою палі, яка належить до раннього буддизму й істотно відрізняється від неї за змістом.

³ «Нірвана-сутра» є однією з найдовших буддійських сутр і створення її розтягнуто у часі: С.Ходж вважає, що фор-

йшов до наших днів, за винятком окремих фрагментів. Натомість збереглися повністю три китайські переклади сутри, виконані приблизно на початку V сторіччя: Дгармакшеми (*Dharmakṣema*, кит. *Таньучень* 曇無讖) — так звана північна версія [Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 374], Джнянабгадри (*Jñānabhadra*, кит. *Хуй-янь* 慧嚴) та ін. — так звана південна версія (яка являє собою переробку перекладу Дгармакшеми) [Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 375], а також значно коротший переклад Фа-сяня (法顯) [Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 376]. Є також два більш пізні тибетські переклади, один зроблений з санскритського оригіналу, інший — з китайського перекладу.

У цьому дослідженні ми спираємося на переклад Дгармакшеми, оскільки саме він є традиційним для далекосхідної магаяни. Річ у тім, що більш ранній переклад Фа-сяня був значно коротший і містив лише 6 сувоїв (тибетські переклади також короткі), натомість переклад Дгармакшеми вже обіймав 40 сувоїв, причому перші 10 сувоїв за змістом загалом відповідали перекладові Фа-сяня, решта ж, як вважають дослідники, найімовірніше є результатом творчості власне перекладача, оскільки жодних ознак існування довгого санскритського оригіналу досі не знайдено (натомість відкрито окремі фрагменти короткого тексту). А проте саме «переклад» Дгармакшеми став ключовим для історії китайського буддизму та далекосхідної магаяни загалом, адже він містить надзвичайно важливу ідею, відсутню у короткій версії, ідею про те, що «природу будди» мають навіть іччхантіки, яку до появи цього перекладу відмовлялася визнавати більшість китайських буддистів.

Отже, незважаючи на обґрунтовані сумніви щодо автентичності переважної частини перекладу Дгармакшеми, не можна сумніватися в його незаперечній впливовості та значущості (а отже й автентичності) для подальшої традиції далекосхідної магаяни. Тож тут нас цікавитиме підхід до «природи будди», поданий саме у цьому тексті.

Єдиний повний переклад «Нірвана-сутри» англійською мовою належить Ямамото Кбсьō і зроблений ним у 70-х роках XX сторіччя [The Mahayana, 1999—2000]. Однак, на думку японського дослідника Юяма Акіри (湯山明), переклад Ямамото фактично являє собою не прямий переклад з китайського оригіналу, а радше переклад з тексту, поданого у зібранні «Кокуяку іссай-кьō» (國譯一切經) («Усі сутри в перекладі японською мовою»), який вважають класичним японським перекладом сутри. До того ж А. Юяма зазначає, що у цьому виданні вміщено переклад південної версії сутри, а не версії Дгармакшеми. Понад те, вчений зауважує, що «переклад К. Ямамото часто-густо неохайний» [Nehangyō, s. a.].

Російською мовою окремі розділи сутри переклав Ф.В.Шведовський, який присвятив свою дисертаційну роботу дослідженню «Нірвана-сутри» у

мування основного тексту сутри припадає переважно на період приблизно з 100 року н.е. до 220 року н.е. [Nehangyō, s. a.].

тлумаченні японського буддійського майстра Нітірена [Шведовский, 2004; Махаянская «Сутра о нирване», 2004]⁴. Це єдине відоме нам на сьогодні дослідження «Нірвана-сутри» у вітчизняній та російській буддології (якщо не враховувати публікації санскритських фрагментів, згаданих вище).

У центрі уваги «Нірвана-сутри» перебуває поняття «природа будди» 佛性 (кит. *фосін*, яп. *бусьсьō*), інакше кажучи, «сутність будди» чи «буддівість», одним словом, те, що робить будду буддою. Втім, у тому ж значенні в тексті сутри подибуємо також терміни «зародок (або лоно) Татхагати» 如來藏 (кит. *жулай цзан*, яп. *ньорайдзō*, санскр. *tathāgatagarbha*), «природа Татхагати» 如來性 (кит. *жулай сін*, яп. *ньорайсьō*), адже *tathāgata* та *buddha* є синонімами. Водночас для терміна «природа будди» (佛性) неможливо вказати якогось одного санскритського відповідника — так могли перекладати цілу низку термінів, як от: *buddhatā*, *buddhatva*, *tathāgatagarbha*, *tathatā*, *buddhadhātu*, *prakṛtivyavadāna* тощо [Buddha, 1990: р. 1–2]. На думку дослідників, така відсутність усталеного терміна в санскритських джерелах та очевидна його наявність у китайських наочно свідчать про те, що в індійському буддизмі на момент його проникнення у Китай не було чітко сформованої філософії «природи будди» [Buddha, 1990: р. 1, 125]. Тож ця концепція не була провідною для більш раннього буддизму і розвинулася повною мірою вже після його приходу до Китаю в процесі перекладу та осмислення буддійських текстів.

Для раннього буддизму, справді, концепції такого роду були не характерними, адже його вчення базувалося на запереченні існування абсолютних речей (вчення про «не-Я», вчення про порожнечу), натомість «природа будди» як істинна реальність усього сущого, на перший погляд, саме і претендує на цей статус. Утім, це не зовсім так: насправді філософія «природи будди» (татхагатагарбги) не суперечить ранньобуддійському вченню про порожнечу. Стосовно цього гарним епіграфом до дослідження, присвяченого співвідношенню цих двох ключових для буддизму понять, може бути цитата з «Ланкаватара-сутри»:

爲諸一切愚癡凡夫。聞說無我生於驚怖。是故我說有如來藏。 [Lankāvatāra-sūtra, s.a.]

«Усіх нерозумних простолоудинів, коли вони чують проповідь про те, що «Я» немає (無我), охоплює переляк, тому я проповідую, що є *tathāgata-garbha* (如來藏)»⁵.

⁴ Детальніше про «Нірвана-сутру» та її переклади див. [Махапаринирванасутра, 1985; Махапаринирвана-сутра, 1990; Шведовский, 2004; Махаянская «Сутра о нирване», 2004]. Досить докладну інформацію про оригінали, які збереглися, переклади європейськими мовами та дослідження сучасних вчених див. на сайті «Digital Dictionary of Buddhism». Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.buddhism-dict.net> (словникова стаття 涅槃經) [Nehangyō, s. a.].

⁵ Усі цитати з першоджерел, якщо не зазначено інше, наведено у перекладі авторки з тексту оригіналу.

Отже, у сутрі прямо сказано, що насправді базовим для буддійської філософії є вчення про не-«Я», але оскільки його проповідь наштовхується на нерозуміння та недовіру з боку непідготовлених слухачів, його викладають в іншій формі — у вигляді вчення про татхагата-гарбгу. Аби з'ясувати, які підстави має під собою таке твердження, звернімося тепер безпосередньо до магаянської «Нірвана-сутри».

Поняття «природа будди» стало ключовим для всієї подальшої еволюції буддизму магаяни, його подальше переосмислення відкривало нові оригінальні філософські підходи до проблеми буття, але так чи так усі буддійські мислителі зверталися і черпали натхнення саме з цього базового для вчення про «природу будди» тексту.

«Нірвана-сутра» є одним з найбільших за обсягом текстів буддійського канону, тож невидовижу, що саме тут ми подибуємо найбільш розгорнутий і різнобічний розгляд цього поняття. Втім, вичерпний аналіз цього розгляду вимагає розлогого монографічного дослідження, тож у цій статті нас цікавитиме лише один його аспект: онтологічний статус, тобто питання про те, чим власне є та в який спосіб існує «природа будди», а також пов'язане з цим нове розуміння «порожнечі» (空 кит. *кун*, яп. *кү*, санскр. *śūnyatā*, або ж 虛空 кит. *суйкун*, яп. *кокү*, санскр. *ākāśa*).

Крізь увесь текст «Нірвана-сутри» червоною ниткою проходить ідея, повторювана багаторазово у тексті сутри як свого роду рефрен: «Усі до одного живі створіння мають природу будди (一切衆生悉有佛性)» [Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 374]. Природу будди мають навіть іччхантіки (*icchantika*), люди, які викоренили в собі всі добрі начала й у такий спосіб позбавили себе можливості бачити шлях до нірвани⁶: у певний момент вони справді нездатні просуватися уперед, але природа будди, захована в них самих, є незнищеною, а відтак рано чи пізно вони прозріють, побачать її в собі й досягнуть нірвани. Щоправда, ця думка вже була закладена у дещо більш ранній «Лотосовій сутрі»⁷, в якій термін «природа будди» безпосередньо не подибуємо, але сама ідея звучить достатньо чітко: «У землях усіх десяти сторін світу кожен стане буддою! (於十方國各得成佛)» [Saddharma-puṇḍarīka-sūtra, № 262].

Підстави для появи вчення про внутрішньо притаманну всьому живому незнищенну реальність ми знаходимо й у більш ранніх шарах буддійської традиції, а саме у буддійській космології: зазвичай місце нового

⁶ Положення про те, що іччхантіки теж мають природу будди, було предметом великих суперечок у середовищі китайських буддистів аж до того часу, доки не з'явився остаточний, повний переклад «Нірвана-сутри» китайською мовою.

⁷ «Лотосова сутра» чи повністю «Сутра квітки лотоса дивовижної Дгарми» 妙法蓮華經 (кит. *Мяофа лянхуа цзин*, яп. *Мьōхō-ренге-кьō*, санскр. *Saddharma-puṇḍarīka-sūtra*), перший китайський переклад сутри датують серединою III сторіччя [Сутра, 2007: с. 325].

народження істоти визначає нагромаджена нею карма, але в періоди знищення світів живим істотам ніде перенароджуватися, крім як у вищих світах, оскільки нижчі повністю руйнуються, і це, у свою чергу, є можливим лише завдяки тому, що кожна істота має необхідний для цього благий субстрат [Gethin, 1998: p. 125].

Втім, шлях до утвердження й загального прийняття «природи будди» як такого субстрату був тривалим. Твердження, що «всі до одного живі створіння мають природу будди», має виразний сотеріологічний характер, проте за ним стоїть суто філософський підхід до проблеми буття, який був пов'язаний з новим етапом розвитку буддійської думки, а отже вимагав вироблення цілого шару нових поглядів щодо базових проблем буддизму.

Вчення Будди виголошує, що немає нічого постійного, все є невичним, непостійним (*anitya*), а все, що змінюється, страждає, і у такий спосіб все, що існує, постійно зазнає страждання (*duḥkha*): іншими словами, все є *порожнім* (*śūnya*), тобто не має свого власного, ні від чого не залежного буття (*svabhāva*). Немає жодного острівка буття, який би вислизав з-під дії цього закону. Вихід лише один — за межі буття, до нірвани.

Але неминуче поставало питання: якщо все мінливе та вражене стражданням, то як бути з проблемою істинного буття та власне буддійськими ідеалами — нірваною чи досягненням стану будди? Ранній буддизм загальному ухилився від відповіді на це питання. Спочатку наголошували вчення про «порожнечу» людського «Я» («вчення про не-Я», санскр. *anātma-vāda*), яке є головним об'єктом прив'язаності та джерелом страждання; натомість реальність визнавали за дгармами, елементами, на які розкладався весь струмінь свідомого буття людини (перше обертання колеса Дгарми). На наступному етапі в реальності було відмовлено й цим елементам, які також було визнано «порожніми», лишень умовними позначеннями, а не чимось реальним («вчення про порожнечу», санскр. *śūnya-vāda*), — це було друге обертання колеса Дгарми. Тепер не залишалося вже більш нічого, що не було б «порожнім». Але питання про *істинну природу* буття залишалося.

Третє обертання колеса Дгарми означало, що пошук відповіді на нього тепер стає головним завданням для буддійських мислителів. «Нірвана-сутра» є одним з центральних канонічних текстів, створених у цьому ключі, який «здійснив справжній переворот в розумінні китайцями буддизму і багато в чому визначив подальший напрямок еволюції далекосхідної Магаяни» [Горчинов, 2000: с. 70].

* * *

Слід зазначити, що «Нірвана-сутра» не є текстом, де концепція «природи будди» звучить уперше. Найбільш раннім викладом вчення про «природу будди» вважають «Сутру про зародок Татхагати» 大方等如來藏經 (кит. *Дафанден жулайцзан цзін*, яп. *Дайхōдō-ньорайдзō-кьō*, санскр.

Tathāgatagarbha-sūtra), яка не збереглася на санскриті, але дійшла до нашого часу у двох китайських та одному тибетському перекладах, найбільш ранній з яких датують початком V сторіччя [Zimmermann, 2002: p.16]⁸. Вже тут майже дослівно присутні головні ідеї «Нірвана-сутри», з єдиною відмінністю, що як синонім «природи будди» тут частіше постає термін «зародок татхагати» (*tathāgatagarbha*)⁹:

一切衆生如來之藏常住不變 [Tathāgatagarbha-sūtra, № 666].

«Зародок татхагати (ірає-аз-аз) всіх живих створінь перебуває постійно і не змінюється».

Або:

佛觀衆生類悉有如來藏 [Tathāgatagarbha-sūtra, № 666].

«Будда бачить, що живі створіння всі до одного мають зародок татхагати (ірає-аз)».

І ще:

善男子。一切衆生。雖在諸趣煩惱身中。有如來藏常無染汚 [Tathāgatagarbha-sūtra, № 666].

«Добрі сини! Усі живі створіння, хоча й перебувають у стражденному тілі, народженому на одному з [поганих] шляхів, мають зародок татхагати (ірає-аз), вічний та незабуднений».

Головна ідея, виголошена у сутрі, полягає в тому, що кожна жива істота має в самій собі зародок татхагати, так би мовити, «зернятко будди», яке непомітне для ока звичайної людини, але яке чудово бачить Будда і з якого неодмінно колись виросте плід просвітлення, адже це зерно вічно залишається неушкодженим, хоч як глибоко воно було б заховане у нетрях стражденного світу сансари.

Але у цьому відносно невеликому за обсягом тексті не ставиться питання про онтологічний статус цієї «природи». Забігаючи дещо наперед, зазначимо, що тут «природа будди» ще не постає як порожнеча: сполучення ієрогліфів «虛空» трапляється лише в значенні «повітря», коли перед проповіддю сутри дивовижні квітки лотоса злітають вгору та зависають над зібранням людей та інших істот, що зішлися, аби послухати Будду (окремо ієрогліф 空 тут взагалі не подибуємо).

⁸ Китайський текст:

1) «Дафанден жулайцзан цзін» 大方等如來藏經 (яп. *Дайхōдō-нъорайдзō-кьō*), перекладений китайською Буддгабдрю 佛陀跋陀羅 (359—429) на початку V сторіччя [Zimmermann, 2002: p.16]; текст оригіналу див. [Tathāgatagarbha-sūtra, № 666].

2) «Дафангуан жулайцзан цзін» 大方廣如來藏經 (яп. *Дайхōкō-нъорайдзō-кьō*), перекладений китайською Амогваджрою 不空 (705—774) [Zimmermann, 2002: p. 16]; текст оригіналу див. [Tathāgatagarbha-sūtra, № 667].

Детальне дослідження цього тексту див. [Zimmermann, 2002].

⁹ Хоча паралельно вживають і термін «природа будди» у тому самому значенні (наприклад: 汝等自身皆有佛性 «Всі ви самі в собі маєте природу будди»).

Поняття «природа будди» є центральним також для «Трактату про природу будди» 佛性論 (кит. *Фосін лунь*, яп. *Буссьō-рон*), який приписують Васубандгу (IV–V сторіччя), перекладеному китайською Парамартхою у VI сторіччі. Але й тут фактично лише у двох місцях безпосередньо вказано на співприродність «природи будди» та порожнечі:

一切凡聖衆生。並以空爲其本。所以凡聖衆生。皆從空出故。空是佛性。佛性者即大涅槃。[*Фо сін лунь*, s. a.]

«Усі живі створіння, як звичайні люди, так і святі мудреці, за свою основу мають порожнечу (空). Тож усі вони вийшли з порожнечі, відтак порожнеча — це природа будди, а природа будди — це нірвана».

І також:

故經說無一衆生出如來法身外者。如無一色出虛空外者故。[*Фо сін лунь*, s. a.]

«Тому сутра говорить: жодне живе створіння не виходить за межі дгармового тіла Татхагати (如來法身), так само, як жодна матеріальна річ (色) не виходить за межі простору (порожнечі) (虛空)».

Утім, у тексті трактату наголос зміщено на доктринально болючу проблему іччхантіків, і цю ідею більш детально не розвивають. Натомість у «Нірвана-сутрі» розуміння «природи будди» як «порожнечі» стає умовою існування «природи будди» як такої. Чому так?

* * *

Досягнення стану будди та увіходження до нірвани є найвищою метою й найбільшим благом з точки зору буддійського вчення, оскільки досягнення стану будди означає звільнення від страждання. З цього випливає, що природа будди не може мати жодних властивостей, які спричиняють страждання. Так, вона не може бути непостійною 無常 (кит. *учан*, яп. *мудзьō*, санскр. *anitya*), адже все минуше змушує нас страждати:

如來無常即爲是苦。若是苦者云何生樂。以於苦中生樂想故。名爲顛倒。樂生苦想。名爲顛倒。樂者即是如來。苦者如來無常。若說如來是無常者。是名樂中生於苦想。[*Mahāparinirvāṇa-sūtra*, № 374].

«Татхагата як непостійність (無常) — це страждання. Якщо це страждання, то яким же чином тоді виникне блаженство? Гадати, що у стражданні джерело блаженства, чи ж вважати блаженство джерелом страждання, означає поставити все догори дригом. Блаженство — це Татхагата. Страждання — це Татхагата як непостійність. Але говорити про Татхагату як про непостійність, це все одно, що у блаженстві бачити джерело страждання¹⁰».

Починаючи з «постійності» (常), «Нірвана-сутра» шляхом логічного розмірковування послідовно повертає природі будди всі чотири атрибути

¹⁰ У всіх цитатах з «Нірвана-сутри» наводимо текст оригіналу і переклад авторки з класичної китайської мови за [*Mahāparinirvāṇa-sūtra*, № 374].

абсолютного «Я»: постійність, блаженство, «Я» («самість») та чистоту (常樂我淨, санскр. *nitya, sukha, ātman, śubha*), свого часу вигнані з буддійського вчення про реальність, яке відкидало можливість існування будь-чого абсолютного. Щоправда, сутра витлумачує ці атрибути вже у новому ключі (див. цитату із сутри нижче у тексті).

Але що ж є у реальності такого, що не є підвладним стражданню? «Нірвана-сутра» знаходить відповідь — це порожнеча 虛空 (кит. *сюйкун*, яп. *кокū*, санскр. *ākāśa*)¹¹. Сутра виголошує, що порожнеча та природа будди — це одне й те саме, оскільки і те, і те не є підвладним стражданню:

所言苦者爲無常相是可斷相是爲實諦。如來之性非苦非非常非可斷相。是故爲實虛空。佛性亦復如是。 [Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 374].

«Страждання — це непостійність, його можливо перервати — така істина. Природа Татхагати — це не страждання, не непостійність, її не може бути перервано, тому вона є справжньою порожнечею (虛空). Такою ж є й природа будди».

Природа будди, подібно до порожнечі, не існує у минулому, теперішньому чи майбутньому, оскільки того, що було, вже немає, того, що буде, ще немає, а того, що є зараз, не було раніше і не буде потім. Отже, немає сенсу говорити про природу будди в категоріях часу, як ми це робимо стосовно звичайних минутих речей. Так само не працюють тут і просторові характеристики:

我又說言衆生佛性猶如虛空。虛空者非過去非未來非現在非內非外。非是色聲香味觸攝佛性亦爾。 [Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 374].

«Я також проповідую живим створінням, що природа будди є подібною до порожнечі (虛空). Порожнеча — немає нічого минулого, ні майбутнього, ні теперішнього, вона не знаходиться ні всередині, ні зовні, вона не є кольором чи формою, звуком, запахом, смаком, відчуттям дотику. Такою ж є й природа будди».

Незважаючи на те, що природа будди є у всіх живих створінь, вона не може знаходитися в них чи у чомусь взагалі, позаяк усе є перемінним і минушим, а природа будди є постійною, незмінною й незнищеною, понад те, вона взагалі не може *перебувати*, адже перебувати може лише минуше. Перебувати вона може лише у розумінні «перебувати вічно», як це звучить у відомій крилатій фразі з сутри: «природа будди перебуває постійно й не знає змін (佛性常住無變易)» [Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 374].

Власне термін *ākāśa* (虛空) не є новим для історії буддизму, оскільки *ākāśa* — це одна з *asaṃskṛta*-дгарм. Ми знаємо, що згідно з буддійською

¹¹ В індійській філософсько-релігійній традиції, як буддійській, так і небуддійській, термін *ākāśa* має свій специфічний спектр значень, одне з яких можна передавати як «простір», але тут ми розглядаємо його лише в контексті цього дослідження, логіка якого приводить нас до перекладу «порожнеча». Втім, термін оригіналу завжди зазначено для точного слідування думці оригіналу.

теорією дгарм усі дгарми поділяються на дві головні групи: *saṃskṛta* та *asaṃskṛta*, тобто втягнуті в буття та не втягнуті в буття (інакше, зумовлені та незумовлені). Переважна більшість дгарм належить до першої групи й складає струмінь мирського буття, позаяк їм притаманні чотири ознаки «дгарм, втягнутих у буття»: народження, перебування, зміна та зникнення [Розенберг, 1991: р.120]. Натомість до другої належать лише три дгарми, не втягнуті у круговерт буття: *ākāśa* (虛空), *pratisaṃkhyā-nirodha* (擇滅), *apratisaṃkhyā-nirodha* (非擇滅)¹².

«Нірвана-сутра», відштовхуючись від цього значення терміна *ākāśa*, ще більш переконливо обґрунтовує «порожність» природи будди:

善男子。一切有爲皆是無常。虛空無爲是故爲常。佛性無爲是故爲常。虛空者即是佛性。[Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 374].

«Добрий сину! Усі *saṃskṛta* [дгарми] є непостійними, порожнеча (虛空, *ākāśa*) належить до *asaṃskṛta* [дгарм], тому вона є постійною. Природа будди є постійною, оскільки вона — *asaṃskṛta*. Порожнеча (虛空) — це і є природа будди».

Порожнеча-*ākāśa* (虛空) висувається в сутрі на перший план і стає «порожнечею першого значення» («порожнечею у вищому значенні») 第一義空 (кит. *dī-i кун*, яп. *daūmiri-кū*, санскр. *paramārtha-śūnyatā*)¹³:

善男子。佛性者名第一義空。第一義空名爲智慧。所言空者不見空與不空。智者見空及與不空。常與無常苦之與樂我與無我。空者一切生死。不空者謂大涅槃。乃至無我者即是生死。我者謂大涅槃。見一切空不見不空不名中道。乃至見一切無我。不見我者不名中道。中道者名爲佛性。以是義故。佛性常恒無有變易。[Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 374].

«Добрий сину! Природа будди — це порожнеча першого значення (第一義空). Порожнеча першого значення — це мудрість. Те, що називають пустопорожнім (空), — це коли не бачать і порожнечу, і не-порожнечу, мудрість — це коли бачать і порожнечу, і не-порожнечу, постійність і непостійність, страждання і блаженство, «Я» і «не-Я». Порожнече (空) — це вся сансара. Не-порожнече (不空) — це велика нірвана. Й так само [з усіма чо-

¹² У класифікації на 100 дгарм до них додають ще три дгарми: *acala-nirodha* (不動滅), *saṃjñā-vedanā-nirodha* (想受滅), *tathatā* (眞如).

¹³ У спорідненій з «Нірвана-сутрою» за загальним спрямуванням думки «Лотосовій сутрі» цей термін не подибуємо, але вже тут є згадки про те, що сутність усіх дгарм є подібною до порожнечі-*ākāśa*: 菩薩觀諸法性無有二相 猶如虛空又見佛子心無所著 («бодгісаттви бачать, що природа всього сушого (дгарм) є не-подвійною, що вона подібна до порожнечі, а серце синів будди не має прив'язаностей») [Saddharma-puṇḍarīka-sūtra, № 262]. Згадки про порожнечу-*ākāśa* у зв'язку з неподвійністю є також у праджняпарамітських сутрах.

З іншого боку, вираз «порожнеча першого значення» (第一義空) траплявся й у більш ранніх буддійських текстах, наприклад, у *Saṃyuktāgama-sūtra* (雜阿含經), але був осмислений там у контексті закону взаємозалежного виникнення [Saṃyuktāgama-sūtra, № 99]

тирма властивостями: постійністю, блаженством, самістю, чистотою] аж до «не-Я» (無我), яке є сансарою, і «Я» (我), яке є великою нірваною. Бачити, що все є порожнім, і не бачити, що [все] є не-порожнім — це не серединний шлях (中道). Й так само [з усіма чотирма властивостями] аж до «не-Я»: бачити «не-Я» усього і не бачити «Я» — це не серединний шлях. Серединний шлях — це природа будди. У цьому розумінні природа будди є постійною і не знає змін (佛性常恒無有變易)».

Як бачимо з цієї цитати, «Нірвана-сутра» у зв'язку зі своїм розумінням «природи будди» наполягає також на новому розумінні серединного шляху. Для ранньобуддійських мислителів слідування серединним шляхом означало «золоту середину» між етерналізмом та нігілізмом і полягало в осягненні того, що все є порожнім унаслідок дії закону взаємозалежного походження, але водночас є зв'язаним цим законом в один кармічний ланцюжок. З точки зору «Нірвана-сутри» цього не досить:

無明覆故令諸衆生不能得見。聲聞緣覺見一切空不見不空。乃至見一切無我不見於我。以是義故。不得第一義空。不得第一義空故不行中道。無中道故不見佛性。[Mahāparinirvāṇa-sūtra. № 374].

«Завіса невідання, що вкриває [розум] живих створінь, не дає їм побачити це. Шраваки та пратьєкабудди бачать, що все порожнє (空), але не бачать, що [все] не порожнє (不空)... тому вони не отримують порожнечі першого значення (第一義空), не отримавши порожнечі першого значення, вони не йдуть серединним шляхом (中道), а позаяк вони не йдуть серединним шляхом, то вони не бачать природи будди».

Золота середина «зміщується»: колишній серединний шлях виявляється лише однією з крайнощів, лише частиною істини, яку приймають за ціле (подібно до того, як сліпці, обмацуючи слона, приймали окремі частини його тіла за власне слона). Натомість повна істина полягає у тому, що все суще — є порожнім (нереальним), але природа будди є не порожньою (реальною). Причому більш важлива саме друга, позитивна «половина» серединного шляху — осягнення «порожнечі вищого значення», позаяк це і є стан будди:

菩薩摩訶薩無所得者名常樂我淨。菩薩摩訶薩見佛性故得常樂我淨。是故菩薩名無所得。有所得者名無常無樂無我無淨。菩薩摩訶薩斷是無常無樂無我無淨。是故菩薩名無所得。復次善男子。無所得者名第一義空。菩薩摩訶薩觀第一義空悉無所見。是故菩薩名無所得。有所得者名為五見。菩薩永斷是五見故得第一義空。是故菩薩名無所得。[Mahāparinirvāṇa-sūtra, № 374].

«Бодгісаттви-магасаттви¹⁴ нічого не отримують — це і є постійність, блаженство, «Я» та чистота (常樂我淨). Бодгісаттви-магасаттви бачать природу будди (佛性) й тому отримують постійність, блаженство, «Я» і чистоту.

¹⁴ Бодгісаттви-магасаттви — ті, хто досяг такого високого рівня досконалості, що їм залишився лише крок до того, аби стати буддами та увійти до нірвани.

Тому бодгісаттв називають «тими, хто нічого не отримує» (無所得). Якщо щось отримується (有所得) — це називають не-постійністю, не-блаженством, «не-Я» і не-чистотою. Бодгісаттви-магасаттви полишають ці не-постійність, не-блаженство, «не-Я» й не-чистоту, й тому їх називають «тими, хто нічого не отримує». Далі, добрий сину! Коли нічого не отримується — це зветься порожнечою першого значення (第一義空). Бодгісаттва-магасаттва прозрів порожнечу першого значення, не має більше жодних поглядів. Тому бодгісаттву називають «тим, хто нічого не отримує». Ті ж, хто щось отримує, виявляються носіями п'яти [хибних] поглядів. Оскільки бодгісаттва назавжди поклав край цим п'яти [хибним] поглядам, він отримує порожнечу першого значення (得第一義空). Тому бодгісаттв називають «тими, хто нічого не отримує» (無所得).

«Отримати порожнечу першого значення» — це воістину «нічого» не отримати або ж отримати «ніщо». Оскільки ж «ніщо» не може бути предметом володіння, то немає й самого володіння. Таким чином, побачити природу будди означає повністю звільнитися від володіння як такого¹⁵, а отже й від будь-якої прив'язаності та залежності, які породжують страждання, а це і є вихід з круговерті сансари.

Отже, згідно із вченням «Нірвана-сутри», слідування серединним шляхом передбачає досягнення не лише «порожнечі» як ілюзорності 空 (*śūnyatā*), але й «порожнечі» як істинної реальності — порожнечі-*ākāśa* (虛空) або «порожнечі першого значення», «найвищої порожнечі» (第一義空), яка є єдиною можливою формою існування істинної реальності і є нічим іншим, як природою будди (佛性). Таким чином, ми з'ясували, що у філософсько-релігійній традиції магаяни вчення про «порожнечу» набуло подальшого розвитку і тепер не лише не суперечило вченню про «природу будди», а стало її реальним онтологічним субстратом.

ДЖЕРЕЛА

Махапаринирванасутра (новые фрагменты) // Памятники индийской письменности из Центральной Азии. Вып. 1. Изд. текстов, исслед. и коммент. Г.М. Бонгард-Левина и М.И. Воробьевой-Десятовской. — М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1985. — С. 37—64.

Махапаринирвана-сутра (фрагмент № 2. Дополнение) // Памятники индийской письменности из Центральной Азии. Вып. 2. Изд. текстов, исслед. и коммент. Г.М. Бонгард-Левина и М.И. Воробьевой-Десятовской. — М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. — С. 256—259.

Махаянская “Сутра о нирване” (избранные главы) / Пер. с комм. Ф.В. Шведовский, под ред. Т.П. Григорьевой. — М., 2004. — 139 с.

¹⁵ Оскільки у цьому розумінні отримати природу будди цілковито неможливо, у буддійській літературі є популярним вираз «побачити природу будди», тобто досягнути «природу будди», відкрити та пізнати її в собі.

- Розенберг О.О. Труды по буддизму. — М.: Главная редакция восточной литературы издательства “Наука”, 1991. — 295 с.
- Сутра о Бесчисленных значениях. Сутра о Цветке Лотоса Чудесной Дхармы. Сутра о постижении деяний и Дхармы Бодхисаттвы Всебъемлющая Мудрость. — М.: Научно-издательский центр “Ладомир”, 1998. — 537 с.
- Торчинов Е.А. Введение в буддологию. Курс лекций. — СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. — 304 с.
- Фо син лунь 佛性論 (яп. Буссьō-рон) (天親菩薩) // Тайсьō синсьō Дайдзōкьō 大正新脩大藏經. — Т. 31. — № 1610. — С. 787—813 // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~sat/> (s. a.).
- Шведовский Ф.В. «Сутра о нирване»: толкование японского буддийского мастера Нитирэна: Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09 / Институт Востоковедения РАН. — М., 2004. — 232 с.
- Buddha Nature: A Festschrift in Honor of Minoru Kiyota* / Ed. by Paul J. Griffiths and John P. Keenan. — Tokyo: Kenkyusha Printed Co., 1990. — 194 p.
- Laṅkāvatāra-sūtra (кит. Ленце цзин 楞伽經, яп. Рьōга-кьō) // Тайсьō синсьō Дайдзōкьō 大正新脩大藏經. — Т. 16. — № 671. — С. 514—586 // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~sat/>.
- Mahāparinirvāṇa-sūtra (кит. Да баньнепань цзин 大般涅槃經, яп. Дайхацунехангьō) (переклад китайською Дгармакшеми 曇無讖) // Тайсьō синсьō Дайдзōкьō 大正新脩大藏經. — Т. 12. — № 374. — С. 365—604 // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~sat/>.
- Mahāparinirvāṇa-sūtra (кит. Да баньнепань цзин 大般涅槃經, яп. Дайхацунехангьō) (переклад китайською Джнянабгдри 慧嚴) // Тайсьō синсьō Дайдзōкьō 大正新脩大藏經. — Т. 12. — № 375. — С. 605—852 // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~sat/>.
- Mahāparinirvāṇa-sūtra (кит. Фошо дабаньнихуань цзин 佛說大般泥經, яп. Буссецу-дайхацунайон-кьō) (переклад китайською Фа-сяня 法顯) // Тайсьō синсьō Дайдзōкьō 大正新脩大藏經. — Т. 12. — № 376. — С. 853—899 // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~sat/>.
- Nehaṅgyō (涅槃經) // Digital Dictionary of Buddhism / Ed by A. Charles Muller // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://buddhism-dict.net/ddb> (s. a.).
- Saddharma-puṇḍarīka-sūtra (кит. Мяофа лянхуа цзин 妙法蓮華經, яп. Мьōхō-ренгекьō) (переклад китайською Кумарадживи 鳩摩羅什) // Тайсьō синсьō Дайдзōкьō 大正新脩大藏經. — Т. 9. — № 262. — С. 1—62 // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~sat/>.
- Saṃyuktāgama-sūtra (кит. Цза ахань цзин 雜阿含經, яп. Дзō-агонгьō) (переклад китайською Гунабгдри 求那跋陀羅) // Тайсьō синсьō Дайдзōкьō 大正新脩大藏經. — Т. 2. — № 99. — С. 1—373 // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~sat/>.
- Tathāgataḡarbha-sūtra (кит. Дафанден жулайцзан цзин 大方等如來藏經, яп. Дайхōдō-ньорайдзō-кьō) (переклад китайською Буддгабгдри 佛陀跋陀羅) // Тайсьō синсьō Дайдзōкьō 大正新脩大藏經. — Т. 16. — № 666. — С. 457—460 // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~sat/>.
- Tathāgataḡarbha-sūtra (кит. Дафангуан жулайцзан цзин 大方廣如來藏經, яп. Дайхōкō-ньорайдзō-кьō) (переклад китайською Амогваджри 不空) // Тайсьō синсьō Дайдзōкьō 大正新脩大藏經. — Т. 16. — № 667. — С. 460—466 // Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.l.u-tokyo.ac.jp/~sat/>.

The Mahayana Mahaparinirvana Sutra / Translated into English by Kosho Yamamoto. — London: Nirvana Publications, 1999—2000). — 491 p. // Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.nirvanasutra.org.uk>.

Zimmermann M. A Buddha Within: The Tathāgatagarbhasūtra, The Earliest Exposition of The Buddha-Nature Teaching In India // *Bibliotheca Philologica et Philosophica Buddhica VI*, The International Research Institute for Advanced Buddhology, Soka University, 2002. — 444 p.

Анастасія Стрелкова — кандидат філософських наук, докторантка відділу історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів — історія філософсько-релігійної думки Сходу (буддизм), культура Японії.
